

politikai eseményeknek a háttéréhez nyújt fontos információkat. A könyvtár katalógusjegyzéke a hazai szakemberek számára is érdekes lehet, főleg az ott található magyarországi törökellenes háborúkra vonatkozó nyomtatványok miatt. A kiadvány számos értékes mellékletnek – különösen az igényes illusztrációknak – és precíz mutatóinak köszönhetően nemcsak élvezetes olvasmányt nyújt a régi könyvek iránt érdeklődő szélesebb publikumnak, hanem hasznos kézikönyvként is megtalálja majd a helyét a könyvtárak polcain.

TÓTH FERENC

Katona József, *Három színjáték, A Lutz széke, Aubigny Clementia, A Rózsa (1812–1814)*, sajtó alá rendezte, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Demeter Júlia, Nagy Imre, Budapest, Balassi Kiadó, 2020. 548. p.

A mindössze harmincnyolc évet élt Katona József sokrétű hagyatékának ma már csak töredékét ismerjük. A versek, drámák, történelmi írások, dramaturgiai tanulmányok, ügyészi és egyéb iratok kéziratait 1844-ig az apa, idősebb Katona József őrizte. Halála után a többi családtag nem fordított különösebb gondot rájuk, a figyelemre méltóbbakat széthordták, elajándékozták, az értéktelennek ítélt darabokat pedig az író öccsének a bevallása szerint „gyűjtőnek s egyéb házi célokra használták fel”. A *Bánk bán* előtt írt drámák szerzői kéziratának többsége elveszett (vagy lappang), négy az apa, egy Balog István kézírásában hagyományozódott, hármat Udvarhelyi Miklós másoltatott le, néhányat pedig Miletz János mentett meg a 19. század második felében. A Miletznél lévő autográfok évtizedekkel később, 1898-ban egy budapesti antikváriumba, majd a kecskeméti levéltárba kerültek. A második világháború során a közgyűjtemény anyagát a Katona-kéziratok nagyobbik részével együtt védelmi célból Kohárszentlőrincen, a polgármesteri vadászlat pincéjében helyezték el, ahol 1944-ben megsemmisültek. A kutatás mai állása szerint a korai színművek közül egyedül a *Jeruzsálem pusztulásának* a fogalmazványa maradt ránk Katona kézírásában, a többi szöveget kiadásokból (Miletz János, Hajnóczy Iván) és színházi másolatokból, sűgőpéldányokból ismerjük. (OROSZ László, *Kérdőjelek, Egy Katona-kutató töprengései*, Bp., Balassi, 2007, 131–133; NAGY Imre, *Katona József korai – Bánk bán előtti – drámáinak kritikai kiadásáról* = Katona József, *Jeruzsálem pusztulása (1814)*, kiad. Nagy Imre, Bp., Balassi, 2017, 12, 20–30.)

Az életműből eddig két összkiadás jelent meg: Abafi Lajosé 1880–1881-ben és Solt Andoré 1959-ben. Abafi még nem ismerte a fennmaradt hagyaték minden darabját, csak drámákat és verseket közölt, s azok közül sem mindegyiket. Soltnak már lehetősége volt jóval átfogóbb képet adni a szerző tudományszakokon átívelő pályájáról, s bár munkája népszerűsítő szándékkal készült, a különböző szövegtípusok összegyűjtésével és közreadásával megvetette a későbbi tudományos igényű kiadás filológiai alapjait is. A kritikai kiadás első három kötete Orosz László keze alól került ki: 1983 és 2005 között kiadta a *Bánk bánt*, Katona verseit, dramaturgiai tanulmányait, alkalmi és személyes jellegű írásait, ügyészi iratait, valamint történelmi tárgyú műveit. A munka folytatására 2010-ben Nagy Imre vezetésével kutatócsoport jött létre, amely arra vállalkozott, hogy sajtó alá rendezi Katona korai, *Bánk bán* előtt írt eredeti vagy eredetinek tekinthető drámáit, átdolgozásait és fordításait. Az újraindult sorozatban eddig két kötetre bontva négy eredeti mű jelent meg: 2017-ben a *Jeruzsálem pusztulása*, 2020-ban pedig a *Luca széke*, az *Aubigny Clementia* és *A Rózsa*, vagyis: *A tapasztalatlan légy a pókok között*.

Az új kötet Demeter Júlia és Nagy Imre közös munkája, a *Luca székét* és az *Aubigny Clementiát* Demeter Júlia, *A Rózsa* című vígjátékot pedig Nagy Imre rendezte sajtó alá. A kiadás *A Rózsát* és az *Aubigny Clementiát* Solt Andorral megegyezően eredeti drámának tekinti, a *Luca széke* kapcsán viszont eltér a Solt-féle besorolástól, s azt nem átdolgozásnak, hanem szintén eredetinek tételezi.

A három színdarab esetében nem rendelkezünk sem szerzői kéziratral, sem a szerző által jóváhagyott, még életében megjelent nyomtatott szöveggel. A *Luca széke* és az *Aubigny Clementia* szövege kéziratosszerű másolatok formájában őrződött meg, *A Rózsát* pedig abból a szerzői fogalmazvány alapján készült 1886-os kiadásból ismerjük, amelyet Miletz János szerkesztett.

A sajtó alá rendezők kiadói gyakorlata a szövegek eltérő medialitásából fakadóan eltér egymástól. Nagy Imre egyéb forrás híján nem tehetett mást, minthogy szövegkritikai jegyzetekkel kiegészítve újraközölte *A Rózsa* Miletz által közreadott szövegét. Egyfelől Miletz esetleges félreolvasásaira (kevesebb–hevesebb), változtatásaira (a feltételezhető *Még kívül* szerzői instrukció helyett nála *Még egyedül* szerepel), az átirás vagy a nyomtatás során keletkezett apróbb hibákra hívja fel a figyelmet, másfelől Katonának a fogalmazvány sajátosságaiból adódó elírásaira (eltéveszti a jelenetek sorszámát), valamint arra, hogy egyes szerzői utasításai miként értendők (egy új jelenet kezdetével nem mindig ismétli meg, hogy az előző jelenetben játszó is a színen maradnak, csak az újonnan érkező nevét tünteti fel). Másfajta módszertani elveket kellett alkalmaznia Demeter Júliának a súpópéldányok sajtó alá rendezésekor. A fennmaradt színházi másolatok összeolvasását követően először azt kellett mérlegelnie, hogy melyikről feltételezhető, hogy valamely Katona-autográfól másolták, vagy legalább olyan színházi másolat alapján készült, amely egykor magát a szerzői kéziratot vette alapul. Másodszor azzal a hiányossággal kellett megbirkóznia, hogy idehaza nincs hagyománya az alapvetően színháztörténeti forrásként számontartott rendező- és súpópéldányok (kritikai igényű) kiadásának. Az irodalmi szövegek tudományos kiadásával szemben támasztott követelmények ugyan adhattak némi fogódzót az átiráshoz, de a kéziratok természete miatt a korábbi kritikai kiadási gyakorlattól nagyban eltérő, sokkal színházspecifikusabb látásmódra volt szükség, a darabok színre alkalmazásának folyamatát is tükröző autográfok közlése rendhagyó textológiai elvek mentén történt.

A *Luca széke*ből öt színházi példány maradt fenn, ebből a kiadás a 19. század első felében keletkezett hármat közli. Demeter Júlia a súpópéldányok kiválasztása kapcsán így reflektált az interdiszciplinaritásból fakadó textológiai dilemmákra: „A drámának két további kéziratát ismerjük, ezek szövegét azonban nem közöljük, mert az első háromnál későbbiek, a 19. század második feléből valók. Közlésüket kevésbé irodalomtörténeti, inkább és lényegében csak színháztörténeti szempontok indokolnák, nagy hangsúllyal ugyan, de ez szétfeszítené az elsősorban irodalmi-irodalomtörténeti kritikai kiadás szempontrendszerét”. (182.) A sajtó alá rendező mindhárom súpópéldányt főszövegnek tekinti, valamennyit teljes egészében közli, s látja el szövegkritikai jegyzetekkel. Az *Aubigny Clementiának* két színházi másolata érhető el, s mivel ezekről feltételezhető, hogy Katona autográf szövege alapján készültek, mindkettőt közreadja. Esetükben a párhuzamos közlés mellett döntött, mert azok jórészt azonosak, „[a]z 1826-os szöveg készítője (a másoló vagy 1819-ben Katona) csak ritkán nyúlt bele a szövegbe, akkor azonban lényeges és értelmes változtatásokat hajtott végre, néhány az 1816-osban olvasható hibát, félreértést is tisztázott és javított”. (406.) Demeter Júlia az egyszerre több színházi másolat főszöveggé emelésével hűen tükrözi azt a hosszú évtizedekig fennálló színházi gyakorlatot, hogy a szövegek az ország különböző részeiben játszó társulatok között kézzől kézre jártak és másolatban terjedtek, a nyomtatott közegig csak meglehetősen kevés jutott el közülük. Külön mérlegelés alá esett annak az eldöntése is, hogy a főszöveg milyen szövegállapotot tükrözzön: csak a másoló által rögzítetteket vagy a színházi használatból fakadó utólagos beírásokat is. A színházi példányok betűhív átirásakor a főszövegekben csak a másoló kezétől származó javításokat érvényesítette, a darab színpadra alkalmazása során tett utólagos módosításokra, betoldásokra, áthúzásokra, különféle jelekre (#) a lapalján helyet kapó szövegkritikai jegyzetekben hívja fel a figyelmet. A *Luca széke* 1821-es színházi példányának közlésekor még azt is megtette, hogy összeolvasta a szöveget a Solt Andor által egyszer már begépelte és közreadott változattal, s jelezte, hogy az egykori sajtó alá rendező a szöveg modernizálása során milyen jellegű átirásokat (pl. hever helyett nála hentereg szerepel) és kihagyásokat eszközölt, illetve eset-

legesen hol olvasott félre betűket. Ez a revízió azért nagyon érdekes, mert Solt lényegében egy sohasem létező szövegállapotot kanonizált, s Demeter Júlia szövegkritikai jegyzetei egyértelműen rávilágítanak arra, hogy változtatásainak sokfélesége miatt még a modernizálás során követett elvek ismeretében sincs módunk a sűgőpéldányban olvasható szöveg visszafejtésére. Hasonló finomra hangolt textológiai gyakorlatot tükröz az is, hogy az *Aubigny Clementia* 1826-os másolatának közlésekor a kritikai apparátus még annak a kéznek a munkáját is követhetővé teszi, amely utólagosan *Hedervári Cecilia* címmel magyarította a drámában szereplő személy- és földrajzi neveket.

Nagy Imre és Demeter Júlia a *Jegyzetek* című rész szerkezeti és tartalmi felépítésének kialakításakor eltért a korábban kritikai igénygel közreadott drámakötetek struktúrájától (lásd például a Vörösmarty- vagy Jókai-köteteket). A fejezetek tematikáját két szempontot kiemelve állították össze: a dráma színházi, multimediális műfaj, a *Luca széke* és az *Aubigny Clementia* esetében főszövegi státuszba a színjátszás gyakorlati oldalát tükröző kéziratok források kerültek. Mindketten olyan súlyozási gyakorlatra törekedtek, ahol az irodalom- és színháztörténeti vonatkozások egyformán érvényesülhetnek, érvényre juttatva azt, hogy Katona korának kedvelt színpadi szerzője volt, műveit előadásra szánta, megírásuk során a korabeli színjátszás elvárásaihoz és igényeihez igazodott. A művek színházi recepciójának felfejtésekor az összes lehetséges előadásnak igyekeztek utánajárni, a színlapok mellett pesti, vidéki és erdélyi (határon túli) folyóiratokat, napilapokat is átnéztek. Nagy Imre *A Rózsa* kapcsán rátalált például egy 1977-es amatőr temesvári előadásra, illetve egy 1935. október 23-án leadott rádiójátékra. A rádióelőadás esetében az olvasó a filológiai adatokon túl még arról is tájékoztatást kap, hogy a sajtóban milyen visszhangja volt a vállalkozásnak, illetve a rádiójáték rendezői példányának felkutatásával az adaptáció rövid értelmezésére is sor kerül. Demeter Júlia a másik két mű előadása kapcsán szintén feltárta az összes lehetséges színháztörténeti adatot, a legnépszerűbbnek számító *Luca széke* esetében 1918-cal bezárólag összesen ötvennégy színházi előadást talált. Alapossága és a színháztörténeti szempontok érvényesítésére irányuló törekvése a sűgőpéldányok bemutatásakor tűnik ki legjobban, ott ugyanis még egy nem túl hálás feladat, a szereplők felfejtésére is vállalkozott. A nemzeti színházbeli előadások kapcsán csak néhány segédszínész (kardalnok) kilétét nem sikerült azonosítani. Ezek az apró hiányok semmit nem vonnak le a kötet értékéből, kizárólag azért említem őket, mert a Nemzeti Színház induló évtizedének iratanyagát tárom és dolgozom fel, s a kéziratokban én is számtalan olyan névvel találkozom, amelyet a színháztörténet nem tart számon. Azonosításukhoz az egykorú színházi zsebkönyvek szolgálhatnak forrásul, amelyekből kiderülhetnek a keresztnévek, és az, hogy mikor és milyen munkakörben kerültek a színházhoz.

Katona József korai drámáinak kritikai igényű sajtó alá rendezése az utóbbi évtized egyik legszívnalásabb és legizgalmasabb textológiai vállalkozása. Demeter Júlia és Nagy Imre az újraindított kritikai kiadás eddig elkészült két kötetét tekintve textológiai és filológiai szempontból is úttörő munkát végzett. A drámák szerencsés módon olyan irodalomtörténészek kezébe kerültek, akik nemcsak a 19. század első felének drámatörténetét ismerik behatóan, hanem erős a színháztudományos érdeklődésük is, és a klasszikus szövegközpontú irodalom- és drámatörténeti közelítéssel ellentétben a darab színpadra állításának a folyamatára is kíváncsiak. Az már most bizonyosnak látszik, hogy Katona korai drámáinak kiadása nemcsak a szerző életművének újragondolására ösztönözheti a kutatókat, hanem új utat nyithat a színművek sajtó alá rendezésében is. Textológiai és módszertani megoldásaik függvényében érdemes lenne más perspektívába helyezni azoknak a 19. századi drámáknak a kritikai igényű kiadását is, ahol rendelkezünk szerzői kézirattal vagy a szerző által legitimált nyomtatott példánnyal. A színművek esetében a korábbi szövegkiadói gyakorlatot filológiai egyoldalúság jellemezte, a sajtó alá rendezők koruk irodalomtudományos elveinek megfelelően az irodalomtörténeti szempontokat állították középpontba, könyvdrámaként olvasták és értelmezték a műveket, a színháztörténeti vonatkozásokat inkább csak adaléknak tekintették. A színházspecifikus nézőpont viszont felszínre hozza és megérteti, hogy a művek elsődleges medi-

ális közege a színpad. A szerzők legfontosabb célja az volt, hogy műveik előadási jogot nyerjenek, színpadra kerüljenek. Könyvként való megjelentetésükre ritkán volt lehetőségük, s nem is feltétlenül törekedtek rá.

A Katona-színművek háttértörténetét felfejtő adatgazdag, értelmezéseket is magukban foglaló fejezetek ismeretében úgy vélem, a drámák kiváló ismerőitől az újraindított kritikai kiadás még hátralévő kötetein túl idővel egy monográfiát is örömmel fogadnának az irodalom- és színháztörténészek.

(Az írás az NKFI Alap által támogatott, PD 124572. számú, *A Nemzeti Színház első évtizede: az intézményi professzionalizáció folyamata feltáratlan kéziratok tükrében [Kismonográfia és forráskiadás]* című kutatási program keretében készült.)

SZALISZNYÓ LILLA

Klaus-Dieter Herbst, *Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher*, Jena, Verlag Historische Kalender Drucke, 2020 (Acta Calendariographica–Forschungsberichte, Bd. 9). 1916 p.

Jelentős német kiadvánnyal gazdagodott a 2020-as évben a nemzetközi könyvtörténeti és művelődéstörténeti szakterület. Klaus-Dieter Herbst az *Acta Calendariographica* sorozat kilencedik kötetét – mely önmagában is négy részből áll – adta ki Jénában a HKD Verlag (Historische Kalender Drucke) gondozásában. Több mint két évtizedes kutatási munka és tanulmánykötetek, bibliográfiák, regiszterek, faksimilék előzték meg a jelen kiadványt: nyolc kötet az ún. *Forschungsberichte* sorozatban, tíz pedig a párhuzamos *Kalenderreihen* sorozatban, amelyek negyedréti alakú ún. Schreibkalenderek faksimile kiadásai. A közreadó és számos esetben a bevezető tanulmányok, jegyzetek, magyarázatok szerzője Klaus-Dieter Herbst asztronómatörténész, az 1990-es évek második felében kezdett foglalkozni kalendárium-kutatással, kezdetben elsősorban csillagászati és tudománytörténeti szempontokból. A komplex feltáró kalendáriumkutatási munkálatok 2006-tól 2017-ig folytatódtak, a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) és a Brémai Egyetemen működő Institut Deutsche Presseforschung támogatásával. 2002 óta a DFG-hez benyújtott négy projekt keretében 15000 kalendárium átnézése során gyűlt össze az a szerzői névsor, amelyet a *Forschungsberichte* sorozat 9. kötete tartalmaz.

A négy részből álló kiadvány 407 lapra terjedő első kötetének – *Einführung und Verzeichnisse* – bevezetője közli a fontos számadatokat: a Schreibkalenderek szerzőinek biobibliográfiája 1540-től 1700-ig 781 szócikket foglal magában. Ebből a mennyiségből 776 esetben valóságos személyt takar a címlapon szereplő név, 1594-től azonban már egyre gyakrabban lehet találkozni álnevekkel vagy a szerző nevének kezdőbetűivel. A bibliográfia elsősorban a negyedréti kalendáriumok kutatására és leírására törekszik, de a menet közben előkerült tizenhatodréti naptárakat is számításba veszi, bár ez esetben rendszeres kutatás nem történt. E csoportból 701 szerző került a névsorba, ebből 115 álnevével, s közülük 62 megfeythetőnek bizonyult. Az időbeli korlátok úgy alakultak, hogy az 1540 előtti falinaptárak (Wandkalender) és az 1700 utáni kalendáriumok készítői csak esetlegesen kerültek a kutatás fókuszába, s így a bibliográfiába. Ez a hatalmas összegyűjtött anyag előbb internetes formában vált hozzáférhetővé 2014-től, s a jelenlegi, négy részből álló kötet ennek kibővített s Herbst nagy bevezető tanulmányával ellátott nyomtatott változata. Az említett intézményi támogatáshoz hozzájárult a modern kalendáriumkutatást megalapozó Klaus Matthäus professzor és a brémai Presseforschung csoportból Holger Böning professzor szakmai tanácsadása, segítőkész együttműködése.

A Schreibkalender kiadványtípust részletesen bemutató mintegy 100 lapnyi ismertetés előtt egy érdekes és tanulságos, személyes jellegű bevezetés olvasható *Vom Werden und Nichtwerden weiterer Kalenderprojekte* címmel. Klaus-Dieter Herbst részletesen leírja, hogyan jutott el a 17. századi kalen-